

Марко Недић
Београд

УДК 821.163.41-31.09 Радуловић Ј.
DOI 10.46793/Uzdanica18.2.089N
Оригинални научни рад

ОД ОГЊЕНЕ ДО БЛАГЕ МАРИЈЕ У ОПУСУ ЈОВАНА РАДУЛОВИЋА

Ајсџракиј: Роман *Од Огњене до Благе Марије* сагледан је у контексту целокупне Радуловићеве прозе и посебно његовог романескног дела. Тематску основу романа чини трагични егзодус српског народа из Републике Српске Крајине у августу 1995. године током напада хрватске војске на Книн. Та тема, коју најчешће литерарно остварују српски писци избегли из Хрватске, постала је изузетно значајна у савременој српској књижевности. Јован Радуловић је у роману остварује на основу претходног сценаристичког текста предвиђеног за неостварену телевизијску драму. У средишту романескне садржине налазе се чланови једне српске породице који у колони других избеглица напуштају завичај и одлазе према Србији. У роману се у полифонијском наративном низу преплићу гласови и животне приче чланова те породице и других протагониста и сведока српског егзодуса из завичаја. Иако романом доминирају драматичне и трагичне животне ситуације, у књижевним ликовима и даље живи нада у могућни живот и у неком другом простору. Роман је исписан кратким сценама и реченицама, којима је наглашена изворност непосредног језика којим је јаче наговештена драматичност и трагичност егзистенцијалне ситуације у којој се нашао избегли народ.

Кључне речи: роман *Од Огњене до Благе Марије*, тема егзодуса српског народа из завичаја, телевизијски сценарио као предлог за роман, полифонијска основа романа, кратка поглавља и реченице, нада књижевних ликова у могући будући живот.

Треће дело романескног жанра Јована Радуловића, *Од Огњене до Благе Марије* (2008), већ својим индикативним насловом, за све оне који знају шта се између и током тих хришћанских празника почетком августа 1995. године дешавало у Книну и Републици Српској Крајини, упућује на његов сложен и изузетно значајан предмет књижевне обраде. И претходна два Радуловићева романа, *Браћа њо мајтери* (1986) и *Прошао живој* (1997), чији наслови су такође наговештавали, чак и директније од трећег, своје тематско средиште, за основни предмет су имали драматичне животне ситуације у којима су се налазили њихови протагонисти и српски народ у Далмацији током новијег времена. У првом је првостепена нарација концентрисана на осамдесете године

прошлог века, на време у којем је роман писан, да би ретроспективно улазила у историјске прилике и неспоразуме у односима српског и хрватског народа у Другом светском рату, у којем је већ наговештена мотивација сложеног понашања романескних ликова у актуелном наративном времену. *Прошао живој*, без сумње најбољи Радуловићев роман, са своје стране је, с дијалогизма мртвих ликова о прошлом животу, силазећи у прву половину 20. века и у активније учешће појединих представника српског народа у културним и политичким догађајима у Далмацији у том времену, и у радикално, и по Србе трагично заоштравање односа с Хрватима током Другог светског рата, наговештену емотивну животну причу књижевних протагониста подредио трагичним последицама историјског времена на које они као његове жртве ни на који начин нису могли да утичу.

Ипак су учитаване аналогije једног и другог времена у којима се одвијала садржина књижевних дела и у првом и у другом случају омогућавале њихову наглашену уметничку оствареност и актуелност. Садржина тих двају романа, испуњена честим променама времена и простора догађања и наговештеним јединством њиховог тако формираног хронотопа, који је био у видном сагласју с модерним романом, али исто тако и с модерном драмом, због чега су *Браћа њо мајтери* и била погодна за телевизијску адаптацију, била је најважнији услов њихове семантичке и морфолошке динамичности. Сличан однос према сложености наративне грађе Радуловић је успоставио и у дужој приповеци *Даље од олтара*, у којој је доминантна тематска основа текста концентрисана око веома осетљивих односа конфесионалне природе између представника православног и католичког народа на простору српске Далмације у првој половини 20. века. Заједно с приповедачком књигом *Голубњача*, драмом истог имена и појединим новијим приповеткама, та књижевна остварења и њихова садржинска основа обухватају најзначајнију и најтрајнију уметничку заоставштину Јована Радуловића српској књижевности и култури последњих деценија 20. и првих двеју деценија садашњег века. Њима се, наглашеније у тематском погледу, прикључује и трећи роман овог аутора, у којем је на специфичан наративни начин обухваћена једна од великих тема новије српске историје, културе и књижевности, која је у неколико случајева већ била предмет појединих његових приповедака.

Да ли је у том контексту потребно наглашавати да је Јован Радуловић као можда последњи српски писац Далматинске Загоре и Српске Крајине, националног простора о чијим је драматичним и трагичним егзистенцијалним и историјско-политичким тешкоћама, недоумицама и противуречностима кроз које је у последња два века, а поготово у последњих шездесет година 20. века, пролазио српски народ, писао на литерарно изузетан начин, данас исто тако актуелан као што је био у времену првог објављивања његових књига? Предметима и садржином његових приповедака, романа, драма, записа, аутобиографских и путописних текстова, на узоран уметнички начин

тематизована је егзистенцијална и историјска драма српског народа у западним крајевима његовог националног, језичког и културног простора, и то је, и независно од уметничких домета његовог дела, више него довољан разлог за даље активно присуство Радуловићевих романа и приповедака у нашој култури и књижевности. Зато одговор на питање да ли је његово књижевно дело данас исто тако актуелно као што је својевремено било може бити само потврдан, и то из неколико разлога.

Актуелно је најпре из кључног разлога књижевне природе, јер је у њему, заједно с публицистичким и аутобиографским записима који откривају генезу његовог настанка као и његове читалачке и критичке рецепције, на веома успешан уметнички начин остварена велика не само књижевна него и цивилизацијска и егзистенцијално изузетно значајна тема српске историје и културе, тема изгона српског народа из завичаја као јединог раја на земљи, како га доживљавају књижевни протагонисти, која у нашој књижевности и култури ни издалека није представљена онако и онолико колико је сама по себи и по последицама које носи у себи то заслуживала. Треба ипак напоменути да је та тема у савременој српској књижевности једним делом обрађивана и непосредно по завршетку самих ратних сукоба, о чему су нас недавно (у *Вечерњим новостима*) подсетили Душан Иванић, Анђелко Анушић и Славица Гароња Радованац. Кратке приче Здравка Крстановића, романи Роксанде Његуш и Ковилке Тишме Јанковић, да се не помињу многи поетски радови, само су нека од видљивијих остварења на тему ратних сукоба у Српској Крајини током првих година последње деценије претходног столећа и трагичних последица по опстанак српског народа на том простору. Након њих смо се упознали са изванредним приповеткама Драга Кекановића о последицама ратних сукоба за преостале Србе у урбаним срединама и с романом *Вейрово срце* и његовим симболичним наговештајем губљења могућности обнављања живота у завичају, затим с прозом Мирка Демића, Милоша Кордића, Славице Гароње и других писаца са сличним темама. Најновији пример активног стваралачког односа према тој теми јесте збирка приповедака Анђелка Анушића *Легенда о в(ј)ејром вијанима*, за коју је њен аутор недавно добио Андрићеву награду. То само значи да губљење родног завичајног тла, које је временом, због трајних последица по културу и осећање српског народа за свој историјски, национални, културни и језички простор и идентитет, све више добијало наговештаје библијског значења, још дуго може бити и остати велика тема српске књижевности и уметности у многим њиховим жанровима.

Други, културно-политички, такође и егзистенцијални разлог актуелности Радуловићеве прозе, а тиме и романа *Од Огњене до Благе Марије*, тиче се избеглих генерација становника Српске Крајине које сада живе међу нама, у Србији, у Републици Српској или у иностранству, и њихове рецепције Радуловићевог књижевног дела. Њима је сећање на време проведено у завичају стварност у којој не престају да живе. У њему су се формирали као личности

и у њему су, и поред сталних неизвесности различите природе кроз које су пролазили, провели најпуну и најслободнију годину свога живота. Завичај и српска Далмација стога за њих нису после изгона постали такозвана виртуелна стварност, већ стварност интензивног сећања на прошлост и простор детињства и младости као на најаутентичнији извор неопходног животног смисла, а за оне међу њима склоне књижевности и као оптималан извор могућног уметничког доживљаја света. Индивидуална реконструкција догађаја и атмосфере прошлости као својеврсно активирање некадашњих битних садржаја живота, не искључиво као грађа већ као велики мотив, за поједине од њих један је од оптималних услова иницијалне уметничке артикулације стварности, док је језички и ауторски осмишљено сећање већ само по себи готова могућна уметност. Сећања Јована Радуловића на живот у некадашњем завичајном простору пре драматичних деведесетих и замишљање тог простора после њих била су велики мотив за писање његових прозних и драмских дела. На тај начин су сећања, преношењем у књижевни облик, враћала смисао прошлом животу и завичајном тлу и отимала их од неминовног заборава, при чему је ауторова књижевна реч, као последица националне драме коју је обликовала, добијала ново и трајно уметничко значење.

Још једна критичка опсервација поводом романа *Од Огњене до Благе Марије* може бити важна у овом контексту – да ли се, наиме, најновија и најжалост последња прозна дела Јована Радуловића у стилском погледу разликују од његове раније прозе? Великих, суштинских разлика у његовој прози насталој пре и после деведесетих, која се односи на описиване егзистенцијалне прилике и животне путеве књижевних јунака у далматинском завичају, нема много. Можда су новије Радуловићеве прозне књиге лексички и синтаксички нешто мирније у односу на раније и истовремено ближе линеарном приповедању и непосредније саопштаној животној причи, али такође не много. (Нешто већа разлика постоји између такве прозе и оних његових приповедака које се односе на теме из савременог градског живота.) И у раним и у доцнијим приповеткама, па и у оба прва романа, „животне стазе” књижевних јунака из крајишког поднебља обележене су опорим егзистенцијалним простором и непрестаном борбом за опстанак, устаљеном патријархалном културом и неизвесним и најчешће трагичним животним последицама. У многим литерарним слојевима такве су и доцније приповетке, оне које иза себе имају још и трагично историјско искуство деведесетих, с тим што је таквим искуством знатно појачана семантичка основа прозних текстова.

Роман *Од Огњене до Благе Марије* у том се погледу нешто разликује од најновијих Радуловићевих приповедака, и то највише по својој морфологији. Иако у ранијој прози, осим у наговештајима у појединим приповеткама, а у назнакама и у оба романа, углавном нису обухватани крупни историјски планови, јер су више подразумевани у контексту него што су истицани у тексту, у роману *Од Огњене до Благе Марије* они су постављени у само тематско

средиште текста. Јован Радуловић је једном приликом, у књизи разговора *Остјаје њрича* (1999), које је са њим водио новинар Милош Јевтић, рекао да ће велико и изворно књижевно дело о драматичном изгону српског народа из Српске Крајине најпре моћи да напише један од оних многобројних дечака који су га интензивно доживљавали бежећи у колони тракторских приколица и аутомобила и невиним дечјим очима гледајући нестајање родне куће и завичајног тла у даљини. Можда неки некадашњи дечак из изгнаничке колоне и пише такво дело и можда ће се оно ускоро и појавити међу нама. Засад ипак знамо за оно што су о тим догађајима и њиховом времену објавили већ помињани писци, а међу њима, у једном важном току својих прозних, сценаристичких и документарно-уметничких жанрова писаних после деведесетих, и Јован Радуловић. Он је као и тај хипотетични дечак такође имао обавезу и дубок емотивни и етички императив да пише о том времену јер је и сам лично, на најнепосреднији начин, доживео прогон свога народа и своје породице из Крајине.

Посматран у непосредном поетичком контексту, његов последњи роман остварен је посебним наративним средствима. Не, међутим, само наративним, већ иницијално драмским и сценаристичким. Будући роман је, наиме, најпре био замишљен као сценарио за телевизијску драму под радним насловом *Полача – Оквил*, а пошто драма није снимљена аутор је одлучио, како нас обавештава Душан Иванић у монографији *У Мајици њриче*, посвећеној Радуловићевом књижевном делу, да је претвори у роман. Сличну жанровску трансформацију, али у обрнутом смеру, аутор је већ остварио с књигом приповедака *Голубњача* претварајући је у познату драму. Сада је један драмски, тачније сценаристички предложак, објављен 2004. године у часопису *УУ филм данас*, који је уређивао Северин Франић, претворен у роман. Слична пракса, пракса сељења једног књижевног жанра у други, није непозната ни другим нашим писцима последњих деценија 20. века. Нешто слично је урадио и Слободан Селенић претварајући роман *Пријатељи* у драму *Косанчићев венац 7*, као и драмски писац Слободан Стојановић пренесећи свој роман *Учићељ* у сценарио за истоимену телевизијску серију, али и поступајући потпуно обрнуто, као и Радуловић са сценаријем за драму и романом насталим по њему, накнадним претварањем свог сценарија за телевизијски филм о Милени Павловић Барили у роман *Девојка са лампом*. Роман *Чараје краља Пејтра* Милована Витезовића адаптиран је у сценарио за филм *Краљ Пејтар њрви*, док је Душан Ковачевић замишљени роман *Свети Георгије убива аждаху* на крају остварио као драму, доцније и као филм. Сличних примера у новијој књижевној пракси, да се не помињу различите драматизације прозних дела других наших писаца, од Андрића, Селимовића, Ћосића и Ћопића до Борислава Пекића, Данка Поповића или Моме Димића, свакако има, али чињеница је да је много више примера претварања прозног

текста у драмски него драмског у прозни. С те стране посматран, Радуловићев роман *Од Огњене до Благе Марије* посебан је случај.

Роман почиње исказом једног од његових ликова, Маркана Милокуса, историчара и бившег министра у влади Републике Српске Крајине, о игри балота као трајном и увек неизвесном агону између супротстављених страна, при чему сама игра очигледно постаје симболична замена за конкретне сукобе Срба и Хрвата вођене током четири ратне године. Садржина романа потом се одвија кроз припреме српског становништва и чланова породице Милокус као кључних протагониста овог прозног дела за напуштање завичаја пред упад хрватске војске у Книн и симултаним приказима офанзиве те војске, њеним тријумфалистичким уласком у град и околину, безразложним злочинима и бруталним иживљавањем над српским становништвом и убијањем ухваћених војника и цивила. Потребно је, међутим, нагласити да се антагонизам између Срба и Хрвата у хипертрофираном облику искључиво појављује у сценама у којима учествују хрватски војници, а да се много природније одвијају релације међу обичним светом, као што се дешава у емотивном односу породице Милокус према дечаку католику, усвојенику Ћипану, кога ни у чему не одвајају од осталих чланова породице, или у спасавању книнске, тачније српске рок групе током уласка хрватске војске у град. Посебно су сликовито представљене сцене панике у граду, у болници, у напуштеној кафани претвореној у бордел, у импровизованом логору Унпрофора, у појединим ликовима, међу српским борцима који се повлаче.

Најупечатљивије су сцене самог бежања народа и напуштања завичајног тла, с надом да ће се у новом простору, у Србији као обећаној земљи, моћи да заснује нови живот. Тој могућности нада се и Кузман Милокус на свом трактору с приколицом, које његов брат Маркан упоређује с Гогољевом тројком из *Мртвих душа*. Овај други лик, као некад Срби из Јужне Угарске у 18. веку, чијих сеоба се преко Црњанског он посредно сећа, утопијски се нада да ће на неком купљеном острву српски изгнаници моћи да заснују нову Српску Крајину. (Испоставило се, међутим, да су становници Радуловићеве родне Полаче код Книна могли да се зауставе и заснују нови живот најтрајније тек у месту Оквил у Канади, на шта асоцира радни наслов сценарија за драму.) Последња сцена романа, која се дешава у близини Дрине, надамак обећане Србије – венчање Кузмановог сина Дакана и болничарке Каје – иако одудара од кључне губитничке историјске интонације романа, донекле појачава управо виталистички колективну и антрополошки разумљиву наду, појачану и Маркановим речима да „не умире тако лако народ”, да се и даље мора живети упркос свим тешкоћама и поразима који су га задесили.

Јован Радуловић, међутим, такву ситуацију није посматрао искључиво из једне наративне перспективе. Он је, с једне стране, у поступцима појединих ликова романа, најочигледније оног с недефинисаним али са унапред негативним значењем имена Шмрк, сугерисао да се губитак Српске Краји-

не поред толико негативних особина које поседују поједини ликови могао и очекивати, што је посебно потврђено сличним опсервацијама канадског пуковника Леслија као команданта Унпрофора у Книну и његовим виђењем антрополошких особина Крајишника. С друге стране, изворним народним језиком књижевних јунака, у којем се преплићу различите психолошке и емотивне перспективе и гласови, од резигнирајућих до хуморних и виталистичких, од интелектуалних у речима професора Маркана, релаксирајућих у ставу калуђера Никодима, информативних и наоко неутралних у извештајима Унпрофоровог пуковника Леслија и повремено укључиваног наратора, до узнемирујућих и мефистофеловских у речима загонетног Шмрка, знатно је појачан полифонијски интонативни и укупни семантички регистар овог романа. То му је у крајњем поетичком исходу омогућило да у композиционом и значењском смислу оформи јединствен мозаички сплет различитих гласова и доживљаја непосредног и трауматичног губљења родног тла.

Телевизијски сценарио *Полача – Оквил* у таквом садржинском оквиру био је аутору добра основа за конструкцију романа, а читаоцима и тумачима за критичко сагледавање неких битних сличности између та два жанра и поетичких ознака њихове структуре, о чему је најконкретније говорио Душан Иванић у већ поменутој књизи. У сценаристичкој верзији садржина текста умногоме је мотивисанана будућом драмском функцијом и ефектима сцене, док је наративна верзија задржала особине „двају тежишта” жанровске природе, сценаристичког и прозног. Прозни елементи у роману, што је и разумљиво, носили су превагу над сценаристичким, чиме је на најадекватнији начин наглашавана његова нова жанровска аутентичност. Стога је аутор настојао да се што је могућно природније одвоји од своје сценаристичке основе, ипак задржавајући неке од њених очигледнијих својстава, нарочито у карактеризацији ликова, у њиховим дијалозима, у упечатљивим сценама током напуштања Крајине, у завршним призорима.

Кључни ликови романа су у таквом контексту носиоци препознатљивих особина крајишког народа, али са изразитим специфичностима које као појединци поседују. Управо захваљујући тим специфичностима они нису постали типски представници свога националног простора, већ су задржали основне индивидуалне особине већ назначене у дидаскалијама у претходном драмском, тачније сценаристичком концепту текста и потврђене понашањем током одвијања садржине романа. Ослањајући се на сценаристички текст, и у роману је реч о конкретном простору Книнске Крајине, о дефинисаном времену, локалном говору књижевних јунака, представама и симболима патријархалне културе, њеним верским, фолклорним и егзистенцијалним ознакама. Реч је, дакле, о прози оствариваној реалистичким прозним проседеом, с мноштвом препознатљивих чињеница, лексичких ознака, синтаксичких специфичности, с мноштвом употребних и симболичних предмета сеоског живота који ће ускоро, ако нису понети, бити заувек изгубљени или униште-

ни, што је додатно појачавало наративну основу текста, компонованог тако да апокалиптичност ратне ситуације и повремени отпор њеним последицама тиме још више буду наглашени.

Радуловић је за тему своје прозе најчешће бирао оне животне ситуације у којима се релативно лако могла формирати добро развијана животна прича као најизворнији и најнепосреднији услов додира књижевног текста с читалачким доживљајем. Али ни тада његова прича, поготово романескна, није текла линеарно, није формирала једнообразан хронотоп, већ је била пресецања новим призорима, ретроспективним сценама, променама представљеног времена и простора, употребом документарних и аутобиографских детаља, чиме је увећавала своју литерарну посебност. У роману *Од Огњене до Благе Марије* континуирана романескна прича и линеарно приповедање, које је остваривано у јасно назначеном временском низу, али увек у новом наративном простору, као и раније у сценском, такође су пресецани мозаички изведеном композицијом којом су праћени изабрани ликови у различитим фазама принудног одласка из завичаја. Линеарно приповедање није поремећено великим бројем исказа књижевних ликова зато што су они у хронолошком низу надовезивани једни на друге, формирајући тако целовит романескни мозаик о узбудљивом историјском тренутку расанка народа са завичајем и једним делом свога живота.

Аутор је, дакле, и у овом роману, као у претходна два, тежио да морфолошким нивоом текста обогати његову структуру, да је учини живљом, разноврснијом, сложенијом. То је остваривао на два начина. Најпре кратким, елиптичним поглављима, којима су, као и у драмском сценаристичком предлошку, читаоци увођени у атмосферу наговештене не само појединачне него и колективне историјске драме у којој се нашао српски народ током операције „Олуја” на Српску Крајину. То је остваривао и кратким, синкопираним реченицама различитог интонативног регистра, детаљима и непосредним дијалозима и репликама саговорника, којима је јаче наговештавао драматичност и трагичност егзистенцијалне ситуације у којој се нашао избегли народ, најчешће директно указујући на њу. Тиме се овај роман, можда и без претходне ауторске намере, приближавао знатно редукованијем наративном стилу у односу на већи део раније прозе овог аутора, тачније речено, приближавао се минималистичком типу нарације, у којем је с мање наративних средстава наговештавана пројектована семантичка усмереност текста.

Одсуство очекиваних психолошких сенчења и наглашеније мотивације појединих поступака књижевних ликова, како је примећено у појединим критичким освртима на овај роман, није било последица само опште динамике, неизвесности и паничног понашања појединих протагониста пред егзодус и током њега (Дакана и Каје, Николице, Анђице, на пример) или прибрране реакције њиховог мањег броја (двојице браће Милокус и њиховог спонтаног витализма, калуђера Никодима, пуковника Леслија). Оно је много више било

последница ауторове намере да у тако драматичном историјском времену, које је само по себи било довољна мотивација за понашање и реакције књижевних ликова, читаоцима понуди појединачне људске драме које су биле директна последница радикалних промена конкретних животних али и вековних историјских прилика и односа у којима су се нашли протагонисти романа. Томе је свакако највише доприносила претходна драмска, односно сценаристичка варијанта текста, захваљујући којој је његов наративни ток унапред могао бити допуњаван већ означеним прозним наговештајима постојеће сценске верзије. Јован Радуловић је, дакле, одвајајући наративни текст од претходног сценарија, остварио ново књижевно дело, са свим кључним својствима прозне структуре, које су потврђивале његово особено животно и књижевно значење.

Ако и није његово најбоље прозно дело, роман *Од Огњене до Благе Марије* свакако јесте књижевно остварење које са својом наглашеном драматичном тематском основом остаје значајно литерарно сведочанство о трагичном егзистенцијалном контексту у којем се крајем двадесетог века још једном у својој немирној историји налазио српски народ.

Marko Nedić

Belgrade

JOVAN RADULOVIĆ'S NOVEL *OD OGNJENE DO BLAGE MARIJE*

Summary: The paper deals with the novel *Od Ognjene do Blage Marije* from the point of view of Radulović's prose as a whole, and especially in the context of his novelistic work. The thematic basis of the novel is the tragic exodus of the Serbian people from the Republic of Serbian Krajina in August 1995, during the "Storm", Croatian Army invasion on Knin. This topic, most frequently treated by the Serbian writers who have fled Croatia, has become especially important in contemporary Serbian literature. Jovan Radulović based his novel on his previous screenwriting text intended for an unrecorded TV drama. The main characters of the novel are the members of a Serbian family who leave their homeland in a long column of refugees and flee to Serbia. The voices and life stories of these characters and of other protagonists and witnesses of the Serbian exodus are intertwined in a polyphonic narrative sequence. Although the novel is dominated by dramatic and tragic life situations, literary characters still have hope for a new life in some other milieu. The novel is characterized by short scenes and sentences which reflect the authentic language; at the same time, the language emphasizes tragic life situation of the refugee people.

Keywords: novel *Od Ognjene do Blage Marije*, Serbian people's exodus from the homeland, TV script as a basis for a novel, polyphonic character of the novel, short sentences, hope for a new life.